

הליכות שדה

גליון מס' 198

ניסן תשע"ז

יק"ל ע"י
המכון לחקר החקלאות עפ"י התורה

נא לשמור על קדושת הגליון
© כל הזכויות שמורות

המכון לחקר החקלאות עפ"י התורה

משרדים: ת.ד. 155 יד בנימין 76812

טל: 08-8594099

המחלקה ההלכתית: רח' המלמד 1 הר נוף, ירושלים

טל: 02-6488888

המחלקה המדעית: מכון וולקני

ת.ד. 6 בית דגן 50525

טל: 08-9683349

חוות גידול ונסיונות: שערי אברהם צומת "ראם"
(מסמיה)

בית מדרש גבוה להלכה בהתישבות החקלאית

מיסודו של

הרה"ג הרב **קלמן כהנא** זצ"ל

בראשות

הרה"ג הרב **יוסף אפרתי** שליט"א

- מפעל ירושלמי זרעים
- מכון ללימודי מצוות התלויות בארץ
- ע"ש ר' חיים קהן ז"ל
- קרן לחילול מעשר שני (קרן המעשרות)
- כולל "קנין אברהם" ע"ש ה"ר אברהם הררי ז"ל
- כולל "מאור יצחק" ע"ש ר' יעקב יצחק בודנר ז"ל
- כולל "נאות אריה" ע"ש הגה"צ הרב ארי' לוי זצ"ל
- כולל - אור אברהם
- כולל זכרון משה

רשת כוללי ערב - "נר משה"

- "אהל שרה" - הר נוף
- "בית אברהם" - הר נוף
- "בית הלל" - מרכז ירושלים
- "דעת משה" - בית שמש
- "בית מאיר ומרדכי" - ביתר
- "זכרון נתן אהרן" - ארזי הבירה
- "מעיני הישועה" - רמת שלמה
- "משכן רותם" - קרית ספר
- "משנת משה" - אחוזת ברכפלד
- "צמד לציון" - רמות א'
- "משכן שילה" - נוה יעקב
- "תרומת כהן" רמות א'

כתובת:

מערכת "הליכות שדה"

מכון לחקר החקלאות עפ"י התורה

ת.ד. 155 יד בנימין מיקוד 76812

טל: 08-8594099 פקס: 08-8592737

כתובת בירושלים:

בית מדרש גבוה להלכה בהתישבות החקלאית

רח' המלמד 1 ת.ד. 34057 ירושלים 91340.

טל: 02-6488888, פקס 02-6522010

דוא"ל: bhl@bhl.org.il

העורך: הרב א. שלנגר

בסיוע: המועצה האזורית נחל שורק,

משרד המדע מינהל התרבות.

המאמרים הם על דעת כותביהם בלבד פרט לפסקי הלכות שע"י

בית ההוראה שמבטא את עמדת המכון.

אין המערכת אחראית לתוכן המודעות ולסגנון ואין בפירסומן

הסכמה על כשרות המוצרים.

נא לשמור על הגליונות מפני דברי תורה שבהם.

בית המדרש להלכה בהתישבות
אמונת א"ש

תוכן הענינים

חוברת זו יוצאת לכבודו של
רבי משה ד"ר זקס שיחי'
במלאת לו תשעים שנה.

יהי רצון שיוכל להמשיך ולפעול למען חיזוק מצוות הארץ מתוך בריאות
גופא נהורא מעליא ומתוך רוב נחת עד מאה ועשרים.

5..... לחיזוק ישוב גבורי כח - חפץ חיים

7..... אקדמות מילין

הרב יוסף י. אפרתי

11..... תפארת בנים - אבותם

הרב אליקים שלנגר

16..... מניעת חילולי שבת בירושלים בשנת תשי"ד

17..... מניית שנות המשתלה - לערלה

הרב יחיאל איתמר

34..... מלאכת שמים נוספת

36..... לוח ערלה לפירות הקיץ (תשע"ז)

ד"ר משה זקס

לחזוקת ישוב גיבורי כח חפץ חיים*

בידינו צילום שני מכתבים מעוררי ענין [שקבלנו מר' שרגא שטיפל ז"ל מארכיון קבוץ חפץ חיים]. כידוע שנת תש"ה היתה שנת שמיטה הראשונה שבה הקיבוץ שמר שמיטה באדמות חפץ חיים, אנשי הקיבוץ וויתרו על התבססותם ועל אחיזתם באדמות המשק ושמרו שמיטה, באותם הימים היה זה דבר נדיר שחקלאים, ובמיוחד ישוב שלם, ישמרו שמיטה כהלכתה. המשק היה מבודד בין כפרים ערבים, כביש גישה לא היה למשק תקציב לסלילת כביש גם כן לא היה, בימות החורף שהאדמה בוצית חוץ מהמצור שהטילו ערביי הסביבה על המשקים גם "המצור" הטבעי, היה מנתק את המשק לגמרי מהעולם החיצוני, והיתה סכנה מוחשית שיצטרכו לעזוב מקומם. על כן פנו גדולי ישראל במכתב לאחב"י בארה"ב לסייע, ומצאו לנכון לדרוש, לדרוש ולא לבקש, מיהדות ארה"ב להשתתף ברבע מהוצאות סלילת הכביש, המכתב הוא כנראה משנת תש"ו - תש"ז.

קיבוץ חפץ חיים הנקודה היחידה בישוב, חרדית אגודאית, גבורי כח ששמרו שביעית בשנה ראשונה להתישבותם, ושבה מצאו מקלט הרבה ילדים חלופים וחולים ניצולי מחנות, מחוסרת כביש ומנותקת מן הישוב, וקיומה בסכנה ביחוד בהיותה מסובבת מכפרים לא יהודיים. הכביש מוכרח להיסלל לפני הגשמים, תקציבו תשעת אלפי לירות, מחצית מקבלים הלוואה ארוכה, רבע מתאמצים כאן, וחובת יהדות אמריקה להשתתף ברבע. תעשו נא כל מאמצים במהירות רבה לעורר יהדות אמריקה על דחיפות הדבר להבטיח קיום נקודה יחידה שלנו וחיי מתיישביה ולאסוף בעת הקרובה ביותר 2250 לירות. לכל המשתתפים ברכה מציון וברכת שנה טובה

איסר זלמן מלצר

הרב יוסף משקובסקי

מאיר קרליץ

ישראל אלטר

* הערת המערכת. בריש קובץ לכבודו של ר"מ זקס שיחי' שמפעל חייו היה פעולה לקיום מצוות הארץ כהלכתם ככלל, וחזוקת שביעית - בפרט, אנו מפרסמים מסמך של גדולי ישראל בחזוקת ישוב של גיבורי כח.

המכתב השני ממרן הגאון הצדיק הרב אליהו אליעזר דסלר זצ"ל, בעל ה"מכתב מאליהו"***

יום ה' ג' חנוכה תשי"ד בני ברק

ועדת היובל

פועלי אג"י באר"י ת"א

תודה רבה על הזמנתם אותי לחגיגת היובל בחפץ חיים. אני מצטער מאד שחלה החגיגה ביום ד' בערב, היום ואותה השעה שאני משועבד לעבודתי בישיבה הק', ולא התאפשר לי לקחת חלק בחגיגה, אכן ברכות לבבי יחולו ויהיה ה' עמכם, כי תזכו לדבק בה' בתורתו לעבודתו בלי [חשבונות] וויתורים כאשר הוא בזמנכם הטוב. אחרי עשרים שנות חפץ חיים, [תתמיד] חפץ חיים להרבות לשמור על התורה והמצוה ולקדש ש"ש, כמאז כן עתה בלי שנוי וויתור, השי"ת יהי בסעדכם.

בברכת יראת ה' ואהבתו

א.א. דסלר

*** המוסגר בסוגריים [] השלמנו.

אקדמות מילין

הגליון הנוכחי של הליכות שדה, יוצא לאור כחוברת מיוחדת לכבודו של חברינו היקר רבי משה ד"ר זקס במלאת לו תשעים שנה, עד מאה ועשרים.

הקוראים והמנויים על הליכות שדה – ודאי מודעים לכותרת מפעל חייו – שבעים שנה של פעילות לשמירת שמיטה כהלכתה, ללא הסתמכות על היתר המכירה, במגזר החקלאי. שמיטה אחרי שמיטה ובין שמיטה לשמיטה, עוסק ר' משה זקס בהכנות לשבת הארץ, ובהגיע מועד השביעית הרי כל כולו עוסק בהדרכה למשקים שומרי שביעית, בגידולי בעל ושלחין, בפירות האילן, ונושא גידול הכותנה הדו שנתית במסגרת הישובים שומרי שביעית. ר' משה הינו הקברניט שמנווט את כל הפעולות למען שמירת שביעית אך בנוסף לכך הוא גם איננו בוחל במלאכה של "מלח פשוט" כל דבר ודבר שחשב עליו – ביצע בעצמו בשטחים החקלאים והכל במסירות. ועל הכל ר' משה הינו חייל הכפוף לגדולי התורה ולרבנים מורי ההוראה בישובים.

אולם לא רק בשביעית עוסק ר' משה, המעיין אפילו מקופיא בגליונות הליכות שדה יראה שידין רב לו – בכל נושא ונושא, איש אשכולות המברר כל נושא הקשור לקיום מצוות ה' בחקלאות, ולכן גם נושאים הקשורים לחלק אורח חיים שבשולחן ערוך, כמו חממות בשבת נידון על ידו, ובחכמתו הוא עוסק בגידולים אקזוטיים וגידול ירק ללא תולעים לצד הגדרת "חנטה" ו"שליש", איסורי חמץ, ובנוסף אף גידול הדסים משולשים, הרכבות כלאים, ולוח לקדושת שביעית ולאיסור ספיחין, ומועדי ביעור שביעית בגידולים השונים. חלק מהדרכותיו המעשיות לשמירת שמיטה אף כונסו בספרו המיוחד במינו, המצויין בתוכנו, הלא הוא ספר הדרכה לחקלאים ו"שבתה הארץ".

בגליון זה – ביקשנו לעסוק בנושא שרבי משה הינו שותף בכיר בו – אחת המצוות הבודדות מהמצוות התלויות בארץ שהינן מדאורייתא אף בזמן הזה (לרוב השיטות) והכוונה לאיסור "ערלה" בפירות האילן.

ראשית - מידי עונה, פעמיים בשנה, טורח ועמל רבי משה בהכנת לוחות לשיעור אחוזה ערלה פוטנציאליים, בעבר, בזמנים טרם נפוצו ההכשרים המהודרים ברחבי הארץ, ובמרכולים וחנויות ברחבי הארץ לא היה פיקוח למניעת פירות ערלה, הרי שרשימות אלו, שבעמל הוכנו, שימשו "שולחן ערוך מעשי" לציבור גדול בעיר ובכפר שידע את מה שלפניו בעיקר – לידע מאלו פירות ראוי להימנע מצריכתם. ואף כיום משמשות הרשימות כלי עזר לרב ולבעה"ב שאינו סמוך על שולחנם של ועדות כשרות מהודרות הואיל והוא גר "בפריפריה", לידע את אשר לפניו. לצערנו לא מכבר פורסם מאמר בספר שזלזל בתועלת

שיש בלוחות אלו. בגליון זה מתפרסם מכתב תשובה שכתב רבי משה שיחי' לאותו כותב, שבנוסף לתשובה כהלכה הוא גם מגלה את הפן היחודי של רבי משה זקס בהלכות של בין אדם לחבירו.

אולם את עיקר הגליון הזה אנו מקדישים לנושא של נטיעה בעציץ נקוב במשתלות כגורם להפחתת שיעורי הערלה בשוק הכללי. דבר שהציל אלפים ורבבות יהודים שאינם מקפידים לקנות תוצרת דווקא בועדות כשרות מהדרין, מאיסור אכילת ערלה, שלדעת רוב הפוסקים הינו מדאורייתא אף בזמן הזה.

את המשנה ההלכתית של הגידול בעציצים נקובים במשתלה - ואחרי זה העברתם למטע - פורס אחד מחכמי ביהמ"ד.

נחיצות הנטיעה בעציץ נקוב במשתלות: הואיל וכאשר צריך למנות שנות ערלה משעת הנטיעה במטע הרי אחוזי פירות הערלה רבים עד למאוד, והחקלאים שרובם עדיין אינם שומרי תורה ומצוות עשו כל מאמץ להחדיר פירות ערלה אלו לשווקים. הפתרון שהתבקש היה לשתול במשתלה בעציצים נקובים (שקיות שבתחתיתם נקב ההופכם ל"עציץ נקוב"), ולאפשר בתנאים מסויימים, למנות שנות ערלה מיום נטיעתם במשתלה, שנים על גבי שנים הושקעו "במכון לחקר החקלאות עפ"י התורה" לבחון את ביצוע המעשי של דרך גידול זו והעברת העציצים למטע, ואף לקבל הסכמה מרוב מוחלט של פוסקי הדור. והמעש בביצוע הרעיון, תחילתו ויסודו בפעילות של רבי משה זקס הי"ו - לצד רבני המכון ועובדיו.

איני יכול לסיים בלא להוסיף נתון שנתוודענו אליו בשבועות האחרונים. נתון שצריכים לפרסמו - לא רק מדין מפרסמין עושי מצוה, אלא ללמדנו שמצוה גוררת מצוה, ובעקבות הפעילות של מניעת ערלה - זכינו בחסדי ה' לשמירת שמיטה נפלאה, כיצד? הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה פירסמה לא מכבר דו"ח על כמויות הנטיעה של עצי פרי בשנים האחרונות. והמתבונן עומד נדהם למקרא הנתונים. בשנת תש"ע נטעו נטיעות חדשות ב 40,000 דונם, בשנת תשע"א עלה השטח ל 66,000 דונם, בשנת תשע"ב ירד השטח ל 50,000, בשנת תשע"ג ירד ל 37,000, בתשע"ד 50,000, בשנת תשע"ה נטעו בסה"כ רק 667 דונם! וההסבר פשוט, תשע"ה היתה שנת שמיטה, ומכיון שרוב מוחלט של בעלי המשתלות הצטרפו להסדר של נטיעה בעציצים נקובים, הרי בהתקרב שנת השמיטה הסבירו אנשי "המכון לחקר החקלאות" שאינם יכולים לתת אישור על גמר שנות הערלה למי שיטע בשמיטה, ומשום כך נטעו בארץ הקודש בשנת השמיטה סה"כ (כולל במגזר הערבי) פחות מאחוז וחצי (1.5%) מכמות הנטיעות הממוצעת השנתית. הרי דמצוה גוררת מצוה, מניעת ערלה הביאה בעקבותיה לפעולה הגדולה ביותר במניעת חילול שמיטה בכל רחבי ארץ הקודש. [עפ"י מספר הדונמים שלא ניטעו בשנת השמיטה כ - 50,000 דונם, קשה לשער כמה

עצים לא ניטעו, כי יש עצים שיש ונוטעים מהם עד 189 עצים לדונם, ויש שנוטעים רק 50 ויש אף פחות (תלוי במינים, באדמה, בכמות המים המוקצבים באיזור עוד ועוד גם לפי המספר העצים המצויים הנמוך ביותר 50 עצים (שהוא המיעוט) נמנעו 2,500,000 (2 וחצי מיליון) חילולי שמיטה רק בנטיעות עצמם, בלי לדון על חילולי שמיטה שיש בהכנת הקרקע לנטיעות].

אשריך רבי משה זקס שהנך שותף מרכזי לכל המעש הזה ויה"ר שבימיך נזכה למצות התלויות בארץ מדאורייתא.

בברכה מעומקא דליבא -

יוסף יקותיאל אפרתי

יום הלימוד השבעים ושש

של בית המדרש להלכה בהתישבות - אמונת אי"ש

יתקיים בע"ה

ביום א' כ"ז ניסן תשע"ז (23.4.17 למנינים)

בבני ברק בבית כנסת "נחלת משה" רח' מלצר 36

ביום ג' כ"ט ניסן תשע"ז (25.4.17 למנינים)

בירושלים בהיכל בית המדרש רח' המלמד 1 (בכניסה לשכונת הר נוף)

ברכת מזל טוב למוכבדינו הרבנים הגאונים שליט"א

להולדת הנינים	הרה"ג שמעון וייזר
להולדת הנכדים	משפ' זומר
להולדת הבת	הרב יעקב אינגבר
להולדת הנכד	משפ' עמנואל
להולדת הבן	הרב חיים שלמה קרמר
להולדת הנינה	הרב קלונימוס גודלבסקי
להולדת הנכדה	הרב בצלאל גודלבסקי
להולדת הבן	הרב שמואל פליסקין
להולדת הבן	הרב חנינא קושלבסקי
להולדת הבת	הרב אהרן גליק
להולדת הבת	הרב יהודה ורנר
להולדת הנכד	הרב אלחנן כהן
להולדת הנכד	הרב יצחק ברזילי
להולדת הנכדה	הרב גבריאל מאיר
לאירוסיו הבן ובהגיע הבן למצוות	הרב משה שורצר
לאירוסיו הבן	הרב יהושע אידלשטיין
לאירוסיו הבן	הרב מיכאל גלעדי
לנשואי הבן	הרב יצחק גבריאל פרוינד
לנשואי הבן	הרב אריה פרייזלר
לנשואי הבת והולדת הנכדות	הרב בנימין דרייפוס
בהגיע הבן למצוות והולדת הבת	הרב ישראל טננבוים
בהגיע הבן למצוות	הרב אהרן פרנקל
בהגיע הבן למצוות	הרב משה שפיר
בהגיע הנכד למצוות	הרב משה הגר
לנשואי הבת	משפ' הרשלר

תפארת בנים – אבותם

(משליו י"ז, רש"י: כשאבותיהם צדיקים היא תפארת הבנים)

חוברת הליכות שדה הזאת אנו מוציאים לאור לכבוד ידידנו היקר שאהוב על כולנו איש רב פעלים, חיכו ממתקים כולו מחמדים זה רגענו רבי משה זקס נ"י.

את ר' משה נ"י עצמו אין אנו צריכים להציג לפני קוראי "הליכות שדה", ידיו רב לו בנכתב בחוברת הן במאמרים מלאי עניין, הן במידע על הנעשה במיגור החקלאי ותוצרתה, על שאלת כלאי הרכבה בשתילי אילנות וירקות, גידולי שביעית, אחוזי ערלה בפירות שבשוק ועוד ועוד, איש היודע לחבר את המעשה להלכה, ולכווין את חקר החקלאות לפי דרכה של תורה. אם על האיש עצמו אין לנו צורך לכתוב, ברצוננו להזכיר מעט מזעיר מאבותיו, לא באנו לערוך סקירה הסטורית מה פעלו ומה עשו, אלא להראות וללמוד שמעשה אבות סימן לבנים, כשם שהאבות הניחו צרכי עצמם ועסקו בצרכי אחרים, כך ר' משה, יותר מאשר עשה לביתו עשה לבית ישראל כולו.

ראשון ה"זקסים" שעלה לארץ בשנת תקצ"א-ב' (1830) הוא ר' משה זקס¹, מוצאו מגרמניה, למד אצל גדולי הדור הגאונים הרב וולף המבורגר, הרב נחום טריביטש, הרב מרדכי בנעט, הרב משה סופר (החתם סופר), הרב עקיבא איגר, הרב יחזקאל בנעט זכר כל הגאונים והצדיקים לברכה. אם כי אין לי עדויות ומקורות על מעלתו של רבי משה זקס ז"ל הנ"ל, אבל מי שזכה לראות ולשמוע גאוני עולם הנזכרים יש להניח שגם הוא עלה ונתעלה מאד הן בתורה והן ביראה ובמדות הנפש הטובות².

בהיות הרב משה זקס ז"ל בארץ ישראל, התמסר לעבודה ציבורית, וניכר שהיה בעל מעוף ובעל ראייה רחבה, יצא פעמים אחדות לארצות שונות³ לקדם את רעיונותיו החדשניים לטובת הישוב שבארץ ישראל [וכן לטובת בניין בתי מחסה בעיר העתיקה].

1 בחוברת "אילן היוחסין של משפחת זקס בישראל" מאת יצחק זקס, כתוב "לפי המסורת המשפחתית היה שם המשפחה זק"ש מדורי דורות, והוא בראשי תיבות 'זרע קדושי שטרסבורג' או 'זרע קדושים שנשרפו'. המסורת מספרת לנו כי בימי מסעי הצלב, כאשר ניצלו ילדים מן ההרג ונפדו על ידי יהודים, לא תמיד ידעו הילדים מאיזה משפחה הם, וכדי למנוע גילוי עריות ונישואי אחים ואחיות קראו לכל הניצולים זק"ש והם היו אסורים לנישואין אלו באלו. אולם במאה התשע עשרה ביקש משה זקס מהקונסול הגרמני לשנות שמו לזקס, שכן עלה מגרמניה מחבל סקסוניה, וזאת כדי קבלת חסותו ושיהיה שמו מעיד על מוצאו".

2 בחוברת הנ"ל: "נפטר בירושלים בשנת השבעים לחייו, ביום ו' תמוז תר"ל (1870), על מצבתו במרומי הר הזיתים נכתב: פ"נ מוהר"ר משה בה"ר מרדכי זקס אשר שימש גדולי הדור וזכה לשבת בארץ הקודש ארבעים שנה על התורה והעבודה..."

3 ע"פ החוברת הנ"ל, במסעותיו היה בארצות אירופה: אוסטריה, רומניה, גרמניה, דניה, שוודיה, ליטא, לטביה, רוסיה, פולין. ביקר גם בטוניס, מצרים, טורקיה.

"בטוניס הוא פגש את הנסיך הנוסע הרמאן פיקלר מוסקאו ושוחח אתו על תכניותיו. הנסיך מתאר אותו

אחר שהכרנו מעט מזעיר את משה זקס ז"ל "הראשון" שלא לביתו ולמשפחתו עשה אלא למען הכלל, נדלג לנינו, בן נכדו, הרב יהושע פישל זקס, הלא הוא אביו של ר' משה זקס "האחרון". כבר הדגשנו שאין אנו באים לכתוב כאן ספר תולדות ולא סיפורי מעשים, אלא רק להכיר במעט את מעשי האבות של ר' משה זקס נ"י. הרב יהושע פישל ז"ל שהיה רב בית הכנסת בשכונת נחלת שבעה (ירושלים) נראה⁴ שעסק הרבה מאד בצרכי ציבור ובמעשי חסד לפרט ולכלל [ייסד את התלמוד תורה "שילה", היה נשיא התנועה להפצת תורה, מייסד קרן צדקה וחסד "עידוד" וגמ"ח בשם "בנק ישראל"⁵].

נזכיר עוד דבר אחד, בערך בשנת תשי"י הגה הרב יהושע פישל ז"ל להקים ארגון "איחוד בתי כנסיות" כפי הנראה היתה לו תכנית רעיונית ומעשית לכל פרטיה, הכוונה הכללית בהקמת האיחוד, לאחד את כל פלגי היהדות הנאמנה למען חיזוק שמירת התורה ולימודה. אין בידינו פרטים על התכנית ולא כיצד חשב הרב יהושע לאחד מיגזרים שונים, אך יש לנו עדויות שהיו שחשבו שהתכנית מעשית וברת ביצוע, ובידינו כמה וכמה מכתבי עידוד והסכמה מרבנים גדולים וחשובים שראו בבעל התכנית איש הראוי לבצעו, מתוך שלל⁶ המכתבים בחרנו שנים להראות את ההערכה שרכשו לאיש ולמחשבתו הטובה. [שני המכתבים נכתבו בשנת תשי"א, המכתב הראשון מהגאון הרב ראובן בענגיס (נכתב י"ב מרחשון), והשני מהגאון הרב פסח פראנק זכר גאונים וצדיקים לברכה, (נכתב ביום ה' כסלו) צילום המכתבים בעמודים הבאים]

מכתב הרב בענגיס

ב"ה ירושלים י"ב מרחשון והדר
תשו"ה עלי' לפ"ק

מכתב הרב פראנק

ב"ה ירושלים ת"ו יום ה' לחדש כסלו שנת
תשי"א

נדרשתי להצעת אנשי השם מבקשי ד' ומוקירי תורה, ולחזק ידיהם במה שעוסקים ליסד חבורת יראים בשם "איחוד בתי כנסיות" למען לשמור משמרת הקודש ואשר הגבאים של בכ"נ ובתי המדרשות יתאחדו למטרה

כידוע שבצוק העתים הללו נתגלו כמה פרצות בכרם בית ישראל, ורבה העזובה בקרב ההמון לעיקרי הדת וכל לב מבין ירגיש שראשי הגורמים והמסיבות לירידת מצב התורה הוא הפירוד השורר בחוגי החרדים וסלע המחלוקת והמפלגתיות

בספרו: רב תלמודי גרמני מירושלים, מן הימים ביותר שנודמו לי, לבושו נקי, אדרתו ורודה, זקנו חום נאה, פאותיו ארוכות ויורדות מתחת לתרבושו על פניו הצחורים ורישומו מצויין ביותר".
4 ראה עוד פרטים בחוברת הנ"ל.

5 כאשר נוסד "בנק ישראל" של היום, ביקשו את רשותו לקרוא לבנק כשם הגמ"ח שלו.

6 בין השאר יש בידינו מכתבים מהרבנים הגאונים הרב יעקב משה חרל"פ, הרב שלמה יוסף זיון, הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, הרב בן ציון חי עוזיאל ועוד. זכר כל הגאונים והצדיקים לברכה.

מכתב הרב פראנק

הולך ומהרס באופן שיטתי כל דבר טוב ומועיל לחיזוק הדת בישראל וכמו שאמרו חז"ל "פיזור לרשעים הנאה להם והנאה לעולם ולצדיקים רע להם ורע לעולם" ולצערנו נהפך עלינו הגלגל כי פורקי עול מאוחדים להרוס ולאבד כל חלקה טובה בישראל ואנשי התורה שיטנא נצח וגבה טורא בינייהו ואין אחד יודע שפת רעהו, והנה לזאת נדברו יחד ד' רבנים גדולי תורה ליסד אחוד בתי כנסיות למען חזוק הדת במטרה קדושה שכל אלה הנכנסים לתוך האיגוד יגרשו מלבם כל מחשבת פירוד אשר פיגול הוא לנו ירצה לעבודת השי"ת ולבם יבא אמונה להתאחד בלב אחד להגביר פעלים לתורה וליראת שמים איש לרעהו יאמר חזק להתעורר ולעורר לזולת להתקרב לרוח התורה והמסורה לשכלל את דרכי חינוך הבנים שיהיו על טהרת הקדש ולעשות מאמצים נגד חינוך הזר אשר לדאבוננו פשט מאד ועושה שמות בילדי ישראל שהם נדונים לשריפת נשמה וגוף קים, ולכן כל ירא וחרד לדבר ה' חוב קדוש הוא להשתתף בכינוס זה וכן גבאי בית הכנסת יתנו ידם לאיחוד זאת אשר יסדו בקדש וזכות הרבים היא תלוי בהם ברוכים יהיו העושים והמעשים כעתירת הבא עה"ח למען ... נאום צבי פסח במוהרי"ל פראנק

מכתב הרב בענגיס

זו בכל הנוגע לקיום המצות כדת של תורה כמו שמירת הש"ק, ושלא יכשלו ח"ו במאכלות אסורות, ושירבו ללמוד וללמד בהם במדה מרובה וביתר שאת והדברים מצאו חן בעיני ואמינא לפעלא טבא יישר וכמ"ש חז"ל כינוס לצדיקים הנאה להם והנאה לעולם ולעת הזאת נוכל להמליץ על ענין זה שנחשב למצות עשה שהזמן גרמא ויהא רעווא מקדם אבוהון דבשמיא שיתקיימו ויתחזקו כל אלה הדברים לקיומה של תורה ומצות לאשרינו ולטובתנו ובזכות זה נזכה לראות בבנין בית הבחירה במהרה בימנו, ותחזנה עינינו בשבוע ד' את שבתנו, ע"י משיח צדקנו ככל אות נפשנו ובאת עה"ח יום ו' פה ושנת הנ"ל ראובן יוסף בענגיס החופ"ק

נדמה לנו שדי בפרטים מועטים אלו על אבותיו של ר' משה זקס להבין מהיכן זכה למדותיו הטובות, לאמונתו העמוקה וליראת שמים שבלבו, ועל הכל על מסירותו ללא גבול לכלל.

יהי רצון מלפני אבינו שבשמים, כשם שרבי משה שיח' זכה להגיע לגיל תשעים ולשוח מתוך צלילות הדעת, בחכמה ובהשכל, בנועם ובנחת, כן יזכה לעוד שנים טובות ורבות מוקף באהבה בתוך משפחתו הגדולה והעניפה, בין חבריו הרבים מאד, וכפי שעד היום הזה עשה ופעל רבות למען שמירת התורה ובמיוחד בהלכות ארץ ישראל לכל ענפייה וסעיפיה ימשיך עוד שנים רבות ויוסיף כהנה וכהנה, ואף אנו נזכה ליהנות ממעשיו, מעצותיו ממחקריו ודבריו.

בידידות הוקרה, הערכה ואהבה
אליקים שלנגר

החברת הזאת מוקדשת לפועלו של ידידנו וחברנו ד"ר משה זקס הי"ו תוך כדי הכנה מצאנו מכתב תשובה של ראש עיריית ירושלים לאביו הרב יהושע פישל זקס ז"ל אודות חילולי השבת בעיר ופעולת העיריה למונעה.

דווקא בימים אלו - שנראה שחומת השבת כמו נפרצה רח"ל, אולי פירסום המכתב יחזק ידי העסקנים הפועלים בנושא.

עיריית ירושלים

ירושלים ב' אדר ב' תשי"ד
17.3.54

מחשבת נא להוקיר

21/3/54

לכבוד
הרב יהושע פ. זקס
מלון "ציון"
ירושלים.

א.נ.
הנידון: עברות על חוק פתיחת עסקים וסגירתם בימי
מנוחה.
מכתבו של אדוני מיום כתי' אדר תשי"ד.

נגד כל בעלי בחי הקולנוע. בענר הוגשו הביעות מספיקות
בעד פתיחת הקופות והאולמות לפני צאת השבת ואחדים מהם
(כגון בעלי קולנוע חל-אור וסמדר) נדונו לקנסות.

מספיקים רבים נמצאים בדיון בית המשפט העירוני ואנו
משתדלים להימס בשבועות הקרובים על מנת למנוע הישנות
חלול השבת בחדשי הקיץ הבא.

בעלי המוניח בתחנת "מרכז הכירה" הוזהרו לבל יטרירו
את מנוחת הצבור בשבתות.

נגד הרוכלים בשבתות הוגשו ומוגשים מספיקים ונעשו
תאמצים לחסל נגע זה.

אכזר התוק החדש יאפשר נקיטת אמצעים יותר יעילים
נגד העבריינים.

בכבוד רב

יצחק קרניב
ראש העיר

מ.ש/עא.

הקדמה למאמר מניית שנות המשתלה

מאמרו של הרב יחיאל איתמר שליט"א, בא לבאר הלכתית את הנושא מה שנקרא היום "השתיל הדו שנתי" כלומר, אימתי מותר מעיקר הדין למנות את שנות הערלה מהשתילה במשתלה, ולא מזמן הנטיעה במטע.

למעשה, היה הדבר במרכז עבודתו של המכון לחקר החקלאות עפ"י התורה בכלל ור' מ. זקס נ"י בפרט, שנים הרבה,

כמבואר להלן, כאשר מעבירים עץ ממקום למקום ניתן בתנאים מסויימים להחשיב את נטיעת העץ במקומו החדש כהמשך נטיעתו הראשונה.

לפנים זאת בנטיעות, היו נוטעים מטע "בתקיעת" יחורים בשטה, והיחורים היו מפתחים שרשים בקרקע, לאחר מכן החלו להתשמש בשתילים שנקנו במשתלות כאשר השתילים היו מוכנים ומטופלים היטב מבחינה חקלאית.

כיום - אין כמעט בנמצא נטיעת יחורים במטעים, החקלאי רוכש במשתלה שתיל הנמצא בתוך שקית נילון ומעבירו למטע.

מבחינת ערלה גם אם שתיל היה במשתלה תקופת זמן, אין אותו הזמן עולה בהכרח למנין שנות ערלה, השקית הסטנדרטית הינה במירב המקרים "סתומה" ולא נקובה, השתיל מגיע לנטיעה במקרים הרבה כאשר גוש העפר שסביבותיו מפורק או מתפרק בשלב הנטיעה, ולכן מבחינה הלכתית יש למנות את שנות הערלה מהנטיעה במטע.

פעולותיו של ר"מ זקס - היו למצוא "נוסחה מעשית" לשתיל שינטע בשקית שתהא "עציץ נקוב", וגם סוג אדמה או הרכב מסוים שתהיה דבוקה ואחווה למערכת השורשים המתפתחת בתוך גוש העפר שלא יתפרק לא בשעת ההעברה ולא בעת הנטיעה. [למצאת "אדמה" מתאימה היה צורך בנסיונות רבים מאד]. אז יוכלו מעיקר הדין (לא להדהרין) למנות שנות ערלה מזמן הנטיעה במשתלה. מאמצים כבירים השקיע ר"מ זקס ורבני המכון ועובדיו כדי שהדבר יקרום עור וגידים ויהא מעשי, נוח וכדאי לחקלאי. ואף שם ניתן לעציצים אלו "דו שנתיים", לאמר כי בנטיעתם באדמת המטע נחשבים כבר לבני שנה שניה. את הפעולה הזו, ליוו והדריכו רבותינו גדולי הפוסקים, הגר"ק כהנא זצ"ל פנה בענין למנחת יצחק, ולמרן הגר"ש אויעירבך, עובדי המכון ביקשו לברר דעת מרן החזו"א - מבעל החידושים וביאורים זצוק"ל ולהבחל"ח מבעל הדרך אמונה אשר דנו בדברי מרן החזו"א זצוק"ל אודות ניתוק לזמן. אף נועצו בבעל השבט הלוי, והיביע אומר זצוק"ל, וכמובן הדרכתו הכמעט צמודה של מרן הגר"ש אלישיב זצוק"ל - ותורת העולה היתה כי ראוי הדבר ומצווה לעשותו. ועצתו

אמונה היתה שלמהדרין לא ניטול מן המטע "הדו שנת" בעיקר בגלל המעבר מהמשתלה למטע שלחומרא ולמהדרין חשיב ניתוק.

היו מגדולי ישראל שלא חששו לניתוק השתיל מהאדמה בזמן העברת השתילים למטע אף למהדרין, והשורות זלהלן יוכיחו זאת. הדברים נלקחו מספר שכתב המשב"ק של בית ויזניץ הרה"ח רבי יצחק דוד רזמוביץ בספרו "ימים מקדם" רשמים וזכרונות מחצר ויזניץ (עמ' שצ"ד אודות מטע אתרוגים).

"התקשרנו עם הראב"ד דעיה"ק הגאון האדיר רבי פנחס אפשטיין זצ"ל שייעץ לנו מהיכן לקחת שתילים ויחורים.

עשינו כאשר נצטוינו ולקחנו משם יחורים, הכנסנום לתוך פכים מיוחדים שהיו נקובים מלמטה כדת וכדין כדי שיהי' להם דין מחובר לקרקע בנוגע לשני ערלה כשיעבירו אותם לפרדס שלנו. הראב"ד בעצמו עמד בחצר של ר' מנחם [ר' מנחם קורנבוים שכנראה גר בפתח תקוה] והשגיח על כל פרט ופרט. ועוד זאת - הי' הג"ר פנחס מגיע לעתים רחוקות במפתיע כדי להוכיח אם אמנם סכום הפכים נשאר כבראשונה וכי לא הוספנו עליהם עוד. בנתיים מצאנו גוש של 18 דונם בקדימה והתאים למטרנו רכשנו...

הראב"ד זצ"ל שלח משגיח להיות נוכח בלקיחת הפכים מהחצר והעברתם לפרדס ובשעת פתיחתם בפרדס החדש ונטיעתם עם הגוש, כי באם יתפורר הגוש אז איבדנו חשבון שני הערלה.

מדברים אלו אנו למדים שהיו שתילים בחצר של הבעלים הם הועברו לשטח המטע (בקדימה, ומסתמא הועברו בדרך רגילה שאם לא כן הי' מציין זאת) (כי הכותב מציין כל פרט ופרט), והמשיכו למנות להם שנות ערלה רק חששו לגוש שלא יתפורר, נמצינו למדין דלדעת הגאון רבי פנחס אפשטיין זצ"ל ראב"ד העדה החרדית ניתן למנות שנות ערלה מזמן השתילה במשתלה אף אם הי' ניתוק זמני בדרך.

.א.

מניית שנות המשתלה - לערלה

הרה"ג יחיאל איתמר

רקע

בימים קדמונים נטיעת עצים היתה נעשית באופן פשוט, הפרדסן נוטל גרעין מפרי, זורעו באדמה וממתין שיעלה ענף מן הארץ ומן הענף הזה בעבור זמן מתפתח עץ מניב פרי. אבל השיטה היותר מקובלת היתה לקיחת ייחור מעץ קיים, נטיעתו באדמה ועם השקייה מרובה, היחור [ענף] מתחיל להשריש וממנו לאחר זמן מתפתח עץ מניב.

בצורת שתילה זו היו שכחים פחות פירות האסורים בערלה, הואיל ועד שהגרעין או היחור התפתחו להיות עץ עם שרשים וענפים היה עובר רוב זמן איסור ערלה, וגם אם העץ הניב פירות שחנטו בתוך שנות הערלה, לרוב, זה לא היה בכמות גדולה כזו, שהיה קושי להישמר ולעקוב אחריה, וגם לבעל המטע לא היה הפסד גדול באי מכירת פירות הערלה.

לפיכך עיקר החששות לערלה בעבר היו בפירות מסוימים שעציהם מניבים פירות במהירות יחסית כגון גפן, או בצורות הרכבה מסוימות המחייבות למנות שנות ערלה מחדש, או סורים [ייחורים חדשים] שצמחו משרשי העץ שתחת הקרקע שחייבים בערלה. אבל ככלל בעצי פרי, היה פחות מצוי פירות האסורים בערלה.

ובאמת לא מצאנו כמעט¹ בדברי רבותינו, התייחסות לשאלת ערלה בפירות הנקנים בשוק. או נידונים מעשיים של תערובת וספיקות של ערלה. ואף אצל ראשונים ואחרונים שדרו בארץ ישראל, שבה ספק ערלה לחומרא, לא מצאנו שדנו בחששות לערלה בפירות.

עם התפתחות החקלאות בזמננו והיותה חקלאות מסחרית, שונתה צורת הגידול שהיתה, וכיום בעל המטע קונה שתילים מוכנים מן המשתלות ואותם הוא נוטע באדמה. שתילים אלו נעשים במשתלה כך: נוטעים ייחור (ענף) בעציץ או בשקית פלסטיק מלאים אדמה, הייחור מצמיח שורשים ונקלט באדמה, כך גדל לעץ קטן במשך שנה או שנתיים במשתלה, ולאחר מכן מועבר העץ הקטן מן העציץ או השקית, על ידי בעל המטע, וניטע באדמה.

1 עיין שו"ע רצ"ד סעיף י"ז דלא חיישינן לערלה בגפנים, אף שמנהג הגויים להבריך את הגפנים. הואיל וסמך כינן על כך שרוב הגפנים אינם ערלה.

במצב זה, מזמן העברת העץ הקטן לפרדס עד לגידול הפירות עוברת שנה או מעט יותר, וכבר מניב העץ פירות בכמות מסחרית.

שיטת גידול זו גרמה בעצם לשינוי בכל החששות לערלה בפירות, משום שכאשר מועברים שתילים למטע, ולא זרעים או יחורים כפעם, כבר בתוך שנה לגידול העץ הוא מניב פירות שברוב המקרים הם אסורים באיסור ערלה [באם לא מקפידים שהעברת ונטיעת השתילים תיעשה באופן שבו לא יתחייבו העציצים למנות שנות ערלה מחדש. וכלדהלן] וכך השוק מוצף בכמות גדולה מאוד של פירות ערלה שצמחו בעצים הצעירים.

הצפת השוק בכמות כזו של פירות ערלה הביאה את מערכות הכשרות, מעבר להשגחה והמעקב הרגיל אחר כשרות הפירות, גם להתמודדות קשה עם ניסיונות בעלי המטעים להחזיר פירות ערלה לשווקים כשרים, בכדי שלא להפסיד תוצרת כה רבה של פירות.

או אז הועלתה השאלה האם וכיצד ניתן על פי הלכה להעביר את השתילים מן המשתלה למטעים באופן כזה שמניין שנות הערלה יהיה מעת נטיעת השתיל במשתלה, כך שהפירות הגדלים לאחר העברת השתיל למטע לא יהיו אסורים ותמנע מכשלה, בפרט באיסור ערלה שהיא מצווה התלויה בארץ ונוהגת גם בזמן הזה מן התורה².

שורש הנידון על העברת השתילים הוא שהיות ולהלכה עץ שעקרו אותו ממקומו ונטעו אותו במקום אחר, אפילו אם במקומו הראשון עברו עליו שלוש שנים ויצא מכלל ערלה, ומכל מקום במקומו החדש דינו כנטיעה חדשה ויש למנות לו ג' שנות ערלה מחדש. ואם כן אותם שתילים המועברים מן המשתלות מתחייבים בערלה מחדש בעת נטיעתם באדמת המטעים. אך אם העץ יעקר עם גוש האדמה בה הוא נטוע לא יצטרכו למנות לו שנות ערלה מחדש. אולם ביצוע הדבר הצריך דיון ובירור של הרבה פרטי הלכה ומציאות, ע"מ לבנות ולפתח את גידול השתילים כך שאותם הנטיעות שנטעו תחילה בעציצים ולאחר מכן הועברו וניטעו בפרדס לא יתחייבו שוב בשנות ערלה מעת נטיעתם ופירותיהם ייחסו לשלוש שנים, אלא מניין שנות הערלה של העציץ בעת היותו במשתלה יצטרף עם השנים שניטע באדמה וימנו לו מתחילת נטיעתו במשתלה שלוש שנות ערלה ותו לא.

נידון זה של מניית שנות ערלה באילן שהיה נטוע בעציץ והוצא מהעציץ וניטע במטע תלוי בכמה וכמה סוגיות הצריכות כל אחת הכרעה במקומה, ולהלן ננסה לפורטם:

2 לדעת רוב הפוסקים אסורה ערלה, גם בזמן הזה, מן התורה. עיין דרך אמונה פ"א מתרומות סקנ"ח. ומנחת שלמה סימן ע' ד"ה וכו'. ומשפטי ארץ ערלה פי"ב הערה 55.

אילן המועבר בגוש

במשנה (ערלה פ"א מ"ג) מבואר שאילן זקן (שעברו עליו שלוש שנים וכבר נפטר מערלה) שנעקר עם גושו וניטע במקום אחר: אם האילן יכול לחיות בגושו, מונים לו שנות ערלה מתחילת נטיעתו הראשונה, ואם כבר יצא משנות ערלה אינו חוזר ומתחייב, ואין מונים לו שוב מעת נטיעתו מחדש. אך אם אינו יכול לחיות מגושו, מתחייב שוב בערלה וצריך למנות לו שנות ערלה מחדש.

ופירש הרמב"ם (שם) שאם יכול לחיות בגושו הרי זה כאילו לא נעקר כלל, אלא נשאר בנטיעתו הראשונה, אבל אם אין האילן יכול לחיות מן הגוש שנעקר איתו, נחשב האילן שנעקר וניטע מחדש ולכן נאסר בערלה וצריך למנות לו שוב שלוש שנים.

במשנה ובירושלמי לא מפורש מהו שיעור של 'יכול לחיות' כלומר כמה זמן צריך שיוכל האילן לחיות מן הגוש בכדי שלא יתחייבו למנות לו מחדש שנות ערלה.

ובתשובות הרשב"א (שו"ת הרשב"א ח"ג תשו' רכ"ה, תורף דבריו הובאו בפתחי תשובה סימן רצ"ד סק"ג) נסתפק בשיעור זה, וכתב: "על דבר זה נתחבטתי כמה ימים, זמן שיכול לחיות כמה הוא, יגעתי ולא מצאתי. ומסתברא לי דאפילו יכול לחיות ממנו קצת ימים ופטרו ואפילו אינו יכול לחיות שלוש שנים כשני ימי ערלה ומשום כך נראה לי להלכה דבחוזה לארץ אם נעקרו בגושיהן ויכולים לחיות קצת ממנו פטורים אלא שבתוספתא דערלה שנינו דבר שמספק לי וכו'"

הרשב"א נטה לומר בתחילת התשובה שאפילו אם יכול לחיות בגושו ימים מועטים לא צריך למנות לו שנות ערלה מחדש. אבל אחר שדן בדבר, ודחה ראיתו, כתב להלכה להקל רק בחו"ל, שספק ערלה בחו"ל לקולא. ואולם בסיום דבריו חזר וכתב "אלא שבתוספתא דערלה שנינו דבר שמספק לי", דהיינו, גם מה שהקל בחו"ל שאם יכול לחיות בגושו רק "קצת ימים" אין צריך למנות מחדש, אינו מוכרע.

הרי שלדעת הרשב"א בארץ ישראל, שבה ספק ערלה לחומרא, אין להקל. ואף לגבי חו"ל מצאנו לספר פרח מטה אהרון (ח"ב תשובה ע"ה) שכתב שצריך להחמיר בזה ואפילו בחו"ל. וטעמו "וכיון שהרשב"א גדול הדור מספקא ליה ולא הכריע, מאן ספין ומאן רקיע לפשוט ספק זה" וכפי הנראה למד בדברי הרשב"א שאחר דברי התוספתא חזר בו ולא הקל אפילו בחו"ל, אמנם בפתחי תשובה (יו"ד רצ"ד סק"ג) הביא עוד בשם שו"ת שיבת ציון (סימן מ"ט) שלמד בדברי הרשב"א שאפשר להקל בחו"ל.

עוד הובא בפתחי תשובה (שם) בשם הלבושי שרד שלכתחילה לא יעביר אילן בגוש, שלא להיכנס לספק, הואיל ואין אנו בקיאים ויכולים לעמוד עליו אם יכול לחיות ובפרט לפי מה שכתב בפרח מטה אהרון שצריך שיוכל לחיות שלוש שנים.

וכן נקטו בפשיטות הגאון רא"ז מלצר בכרם ציון (אוצר פרי הלולים עמ' צ"ד) והגרא"י קוק במשפט כהן (תשובה ח') שצריך להחמיר בא"י שיוכל האילן לחיות מן הגוש שלוש שנים.

אמנם החזו"א (ערלה סי' ב' סקי"ב) הוכיח מפירוש הרא"ש למשנה שהרא"ש חולק על ספיקו של הרשב"א ופשוט לו להרא"ש שאפילו אם האילן יכול לחיות מן הגוש רק ימים מועטים נחשב להמשך הנטיעה הקודמת ולא צריך למנות לו שנות ערלה מתחילה ומכוח ההוכחה שחולק הרא"ש על הרשב"א הכריע החזו"א איש וז"ל: "אחרי שהרשב"א מספקא ליה והרא"ש פשיטא ליה אין ספק מוציא מידי ודאי" ולדעתו אף בארץ ישראל סגי בגוש שיכול לחיות ממנו "קצת ימים".

והוסיף החזו"א וביאר שיכול לחיות מגושו הוא כשיעור הקליטה וההשרשה של נטיעה חדשה באדמה, שהוא עד י"ד יום. מפני שכל שיש בכוח הסלע שבו נטוע האילן להחיות ולגדל את הנטיעה עד הזמן שיקלט מחדש באדמה נחשב האיחוי המחודש באדמה המשך לנטיעה הראשונה שהיה נטוע בסלע ואין כאן חיים חדשים באילן, אלא הכל רצף אחד של חיות.

והדרך לידע אם היה יכול לחיות את אותם י"ד יום מן הגוש לבד, היא להתבונן אם אחרי שהועבר בגושו וניטע שוב באדמה יש בו סימני כמישה והפסקת צמיחה, שאז מסתבר שלא היה כוח בגוש להחיות את האילן. ואף שאחר כך חוזר האילן לחיותו, הוא כמו שנעקר ושוב נשרש באדמה מחדש.

ולכן פסק החזו"א בהלכות ערלה (סקי"ח) "ראוהו מומחין שלא נפסק חיותו עד שהתאחה עם הקרקע במקום החדש מונים לו משעת נטיעה ראשונה... אבל אם מת האילן והתחיל לכמוש וחזר ונשרש מונים מהנטיעה השניה".

ובדומה לזה כתב הגרש"ז אורבך במנחת שלמה (קמא סימן ס"ט) ע"פ סתימת הרמב"ם שכתב (פ"י ממעשר שני ונטע רבעי הי"ב) "וכן אילן שנעקר ונשאר ממנו בארץ שורש אחד אפילו כמחט שמלפפין עליה הרוקמין את השני, והחזירו למקומו ונטעו פטור, מפני שיכול לחיות. נעקר כולו ונעקרה הסלע ששרשיו בה וחזר ונטעו כמו שהוא בכל האדמה שבסביבות שרשיו. אם היה יכול לחיות מאותה אדמה אילו לא נטעו, הרי הוא כמי שלא נעקר ואם לאו חייב" עכ"ל הרמב"ם. וכתב במנחת שלמה על זה: דמכיוון שהרמב"ם נקט להדיא דטעמא דשירור שורש פטור הוא מפני שיכול לחיות ובאותה הלכה גופא הביא שם

דין אילן שנעקר במקומו ומחלק בין יכול לחיות לאינו יכול, אלמא דס"ל דשקולין הן ושיעור אחד לשניהם לעניין זמן החיות שאנו מצריכים שיוכלו לחיות ע"כ.

היינו שדעת הגרש"ז אורבך שהרמב"ם פשוט לו שצריך שיוכל לחיות רק מה שנצרך לחיות בשביל שלא תמות הנטיעה עד שתיקלט באדמה מחדש.

העולה מן הדברים:

אילן שנעקר עם גוש אדמה בה הוא נטוע ויכול לחיות מן הגוש לא צריך למנות מחדש שנות ערלה, ולדעת שו"ת פרח מטה אהרון צריך להחמיר שיוכל לחיות שלוש שנים ואפילו בחו"ל. ובשו"ת שיבת ציון הקל בחו"ל שמספיק אם יכול לחיות ימים מועטים, אבל החמיר בארץ שצריך שיוכל לחיות ג' שנים. וכן נקטו הגרא"ז מלצר והגרא"י קוק, אבל לדעת החזו"א וכן היתה דעת הגרש"ז אורבך, שאילן שיוכל לחיות מן הגוש אפילו ימים מועטים שהם עד י"ד יום – שיעור קליטה והשרשה בארץ, אין צריך למנות לו שנות ערלה מחדש.

המציאות בזמננו היא שהעציצים כפי שהם מטופלים כיום במשתלות יכולים לחיות מן הגוש זמן רב, ויש הטוענים שעל ידי טיפול מתאים³ יוכלו לחיות כאילנות קטנים אפילו יותר מג' שנים, כך שלכאורה גם לדעת הפרח מטה אהרון והשיבת ציון בא"י אין צריך למנות לו מתחילת שנות ערלה, אבל אין ידיעה מספיקה שיוכל לחיות יותר מג' שנים. ומכל מקום כבר פסק החזו"א וכך גם דעת הגרש"ז שאם יכול להתקיים יותר מי"ד יום מונים להם מעת נטיעתם הראשונה.

אמנם כל מה שהעציצים נחשבים יכולים לחיות מן הגוש הוא רק אם גוש העפר נשאר כל הזמן בשלימותו, אך אם הגוש התפורר, או נשבר או אפילו נסדק לרגע באופן שבאותו הזמן לו לא היו מתקנים את הגוש או נוטעים אותו באדמה השתיל לא היה יכול לחיות י"ד יום, מתחייב השתיל בערלה מחדש ואפילו אם תוקן מיד בלחיצה קלה, מפני שבאותו רגע שהיה שבור נחשב כאילן שנעקר ואינו יכול לחיות.

ולכן צריך שתרכובת האדמה בעציץ תהיה עמידה וחזקה, כך שלא תתפורר או תיסדק במהלך הוצאת השתיל מן העציץ או השקית והטמנתו בארץ, ומכל מקום צריך להקפיד

3 התעוררה שאלה כשהאילן יכול לחיות מן הגוש רק ע"י טיפול מיוחד של השקיה ודשנים, אם גם אז נחשב "יכול לחיות" או שרק אם יכול לחיות מן הגוש בהשקיה רגילה כשאר עצים, נחשב "יכול לחיות" והורה הגאון ר' ניסים קרליץ שליט"א להגר"ש רייכנברג, שגם אם יכול לחיות מן הגוש רק ע"י טיפול ודישון מיוחדים נחשב "יכול לחיות" ולא צריך למנות לו מחדש. וכן כתב גם הגרש"ז אורבך במנחת שלמה סוף סימן ס"ט.

ולראות שבפועל הגוש שגדל בו העציץ נותר שלם בעת העברתו ולא נפגע כדי שלא יתחייב במניית שנות ערלה מחדש.

עציץ שאינו נקוב ונזרע באדמה האם הזמן שהיה אינו נקוב עולה לפטור משנות ערלה

בפרק הקודם דנו אם שתיל שהוצא מהעציץ יחד גוש עם האדמה שגדל בו ונטעו אותו במטע באדמה, אם הנטיעה באדמה היא נטיעה חדשה וצריך למנות לשתיל שנות ערלה מחדש, או שאפשר למנות את שנות הערלה מזמן שתילת השתיל בעציץ, כלומר אם אפשר לצרף את הזמן שהשתיל היה במשתלה לשנות הערלה. והבאנו שאם השתיל, או האילן, מועבר עם גושו באופן שיכול לחיות מן הגוש, אינו צריך למנות שנות ערלה מחדש. אמנם יש מקום לדון אם אפשר לצרף את הזמן שהשתיל היה במשתלה לשנות הערלה מסיבה נוספת. בהלכה מוזכרים שני 'סוגי' עציצים, 'עציץ נקוב' ו'עציץ שאינו נקוב' עציץ נקוב פירושו שיש נקב, חור בעציץ כגון בתחתיתו [לא כל נקב 'הופך' את העציץ לעציץ נקוב] עציץ שאינו נקוב פירושו שאין בעציץ נקב [או שהנקב קטן]

עציץ שאינו נקוב מדין תורה הוא כתלוש לכל דיני התורה, התולש בשבת עלה או פרי מצמח הגדל בעציץ שאינו נקוב, אינו חייב מהתורה (מתנ' שבת סוף פרק י'). וכן במצוות התלויות בארץ, שמהתורה פטור מתרומות ומעשרות. ובפשטות כך גם לגבי ערלה, שהגדל בעציץ שאינו נקוב מן התורה אינו חייב בערלה⁴. וכך מפורש ברמב"ן (גיטין כ"ב), ר"ש (ערלה פ"א מ"ב) ורא"ש בשו"ת (כלל שני ד') שעציץ שאינו נקוב⁵ פטור מערלה.

ולכאורה כשם שעציץ שאינו נקוב מהתורה הרי הוא כתלוש ואינו חייב בערלה, כך הוא גם כתלוש לעניין שלא יעלו שנותיו שהיה בעציץ שאינו נקוב כדי להפטר מן הערלה, לאחר שניטע באדמה. ואם השתיל גדל שנתיים בעציץ שאינו נקוב, ולאחר מכן נטעו אותו באדמה, אף שניטע עם גוש שיכול לחיות ממנו, חייב למנות את שנות הערלה שלו מעת הנטיעה באדמה הואיל ורק מעכשיו נחשב לנטוע. וכך נקט בפשיטות הגרצ"פ פרנק בכרם ציון (פ"ז ה"ב) שאילן שגדל בעציץ שאינו נקוב ונטעו אותו באדמה אפילו אחר ג' שנים,

4 ומ"מ מדרבנן חייב (כן דעת החזו"א דיני ערלה ל"ב) ועיין לקמן דעת האגלי טל והדברי יחזקאל שיש גוונא שעציץ שאינו נקוב חייב בערלה מדאורייתא.

5 וכך פירשו בדברי הירושלמי (פ"א ה"ב) שכתב: ר' יצחק בר חקולה בשם חזקיה הנוטע בעציץ שאינו נקוב חייב בערלה, ר' יוסי מפיך לישנה כלי חרס עומד בפני שרשים. ע"כ. ופירשו הראשונים דעציץ של חרס אינו מונע ניקת העצים שהיא חזקה, יותר מיניקת הזרעים, ומלחלחת דרך דופני החרס. ומבואר שם בדבריהם שכל זה הוא בעציץ של חרס שהעצים יונקים דרכו, אבל עציץ שאינו יונק כלל אינו חייב בערלה. וכן מפורש ברמב"ן (שם)

מונים לו מעת שניטע באדמה. [והוא הדין כשנקבו את העציץ, שאז נחשב כנטוע באדמה ככל עציץ נקוב] מפני שמדין תורה רק משעת נטיעתו באדמה הוא 'נטוע' וחייב בערלה.

אבל הגרא"ז מלצר בכרם ציון (אוצר פרי הילולים עמ' צ"ד) כתב בפשיטות שעציץ שאינו נקוב שניטע באדמה [או שנקבו] אחר ג' שנים אינו צריך למנות לו מתחילה הואיל ונטוע בקרקע פטורה, וכשהעבירוהו עם גושו לארץ, או רק ניקבו את העציץ נשאר נטוע בגושו הפטור מערלה והואיל ולא השתנתה עצם נטיעתו אינו חייב בערלה.

והחזו"א (ערלה סי' ב' סק"ג) הסתפק בזה בעציץ שאינו נקוב שהעבירו לאדמה מסברא אחרת, וצידד לומר שאולי על אף שהנטוע בעציץ שאינו נקוב אינו חייב בערלה מן התורה, ועתה שניטע באדמה הוא ראוי להתחייב בערלה דאורייתא, מכל מקום יעלו לו שנותיו בעציץ שאינו נקוב למניין שנות ערלה, משום שמה שעבר עליו שלוש שנים נפטר מן הערלה אינו מצד מה שהיה אסור שלוש שנים, אלא בעצם מה שעברה הנטיעה שלוש שנים פוטר הרי זה אותה מערלה. ונטיעה בעציץ שאינו נקוב אף שנחשבת כתלושה מן התורה, מכל מקום סוף סוף במציאותה היא נטיעה זקנה ופטורה מן הערלה.

ובהלכות ערלה (סקל"ב) קבע החזו"א גידון זה כספק האם מונים שנות ערלה מחדש לנטיעה שגדלה בעציץ שאינו נקוב וולאחר מכן נטעו באדמה, או מחשבים לנטיעה גם את הזמן שגדלה בעציץ ומונה שלוש שנים מתחילת הנטיעה הראשונה.

העולה מן הדברים:

הגדל בעציץ שאינו נקוב נחשב מן התורה לתלוש לכל דבר, והוא הדין שמן התורה אילן הגדל בעציץ שאינו נקוב פטור מערלה ופירותיו מותרים מיד. אבל לעניין אם הגדל בעציץ שאינו נקוב וניקב העציץ [שמאוחו רגע נחשב לנטוע בארץ] או העביר את האילן עם הגוש לאדמה, מתחשבים בזמן שגדל בעציץ שאינו נקוב לפטור מערלה, על אף שהיה פטור, נחלקו האחרונים, שהגרצ"פ פרנק נקט שמונים לו מעת העברתו לאדמה ולא מתחשבים בזמן היותו בעציץ שאינו נקוב, כי עד שניטע בארץ היה נחשב לתלוש. אבל הגרא"ז מלצר סבר שלא מונים לו שנות ערלה מעת העברתו לאדמה. והחזו"א איש הסתפק בזה, האם מכיוון שהיה כתלוש ופטור מערלה לא מצרפים את הזמן שהיה בעציץ שאינו נקוב, או שמכיוון שבפועל עברו עליו שלוש שנים לא מונים לו מחדש ופטור מערלה. וא"כ למעשה אין בידנו הכרעה אם אילן הגדל בעציץ שאינו נקוב והועבר לאדמה האם מונים לו שנות ערלה מתחילה, או שמצטרף הזמן שגדל בעציץ שאינו נקוב.

שיעור הנקב

בפרק הקודם דנו באילן שגדל בעציץ שאינו נקוב שפטור מן התורה מערלה, ואחר כך הועבר לאדמה והתחייב בערלה מן התורה, האם הזמן שהיה בעציץ עולה ומצטרף לפטור משנות ערלה, או שהואיל והזמן שהיה נטוע בעציץ שאינו נקוב היה פטור מערלה, יש למנות שנות ערלה ממחדש מעת שניטע באדמה ופירותיו אסורים שלוש שנים. והבאנו שנחלקו בזה הגרא"ז מצלר והגרצ"פ פרנק והחזו"א הסתפק. ואם כן בודאי אין להקל בזה בארץ ישראל שספק ערלה בה לחומרא ובשביל שייחשב גם הזמן שגדל השתיל בעציץ צריך שיהיה העציץ לנקוב ורק כך יצטרף לעניין מניין שנות ערלה הזמן שגדל בעציץ עם הזמן שניטע באדמת המטע.

והנה השתילים המועברים במשתלות הם בדרך כלל בשקיות פלסטיק, ולפעמים בעציצי פלסטיק, ויש בהם נקבים קטנים להוצאת נוזלי ההשקייה. אמנם יש לדון האם הנקבים המצויים בשקיות הפלסטיק בהם נזרעים השתילים, מספיקים בשביל להחשיב את השקיות כעציץ שאינו נקוב, או שמא הנקבים הללו שהם בקוטר של כמה מ"מ בלבד אינם נחשבים כלל כנקבים בשביל להחשיב את העציץ כעציץ נקוב.

ושיעור הנקב שמחשיב כעציץ נקוב מבואר במשנה בעוקצין (פ"ב מ"י) שצריך שיהיה נקב כשורש קטן, וצריך לדעת כמה הוא שיעור זה, ובגמ' בשבת צ"ה מבואר ששיעור הנקב שנחשב בו לעציץ נקוב הוא בין 'כונס משקה' [פירש"י: שאם מושיבו על המים נכנס בתוכו, דהיינו נקב רחב קצת] לבין 'כמוציא זית'. וברמב"ם (פ"ה מהלכות תרומות הט"ו) כתב: וכמה יהיה בנקב כדי שורש קטן והוא פחות מכזית. ע"כ. אם כן שיעור הנקב צריך להיות בין פחות מזית לבין נקב קטן הכונס משקה. וכל שהוא בין שני השיעורים האלו הוא עציץ ספק נקוב. וכמה הוא שיעור זית לדינא, עיין במשפטי ארץ ערלה בנספחים שבסוף פ"ג שהאריך בזה. ונביא כאן רק את מסקנתו שם:

המנחת יצחק במכתבו להגר"ק כהנא כתב שצריך שיהיה הנקב 2 ס"מ. והגרי"י קנייבסקי בקריינא דאגרתא (ח"ב קל"ז) כתב שנקב בקוטר מטבע עשרה גרוש, מחשיב העציץ לנקוב. שזהו נקב בקוטר 2.8 ס"מ. והגר"ש וואזנר במכתבו להגר"י אפרתי (שו"ת שבט הלוי ח, ח ס' רל"ב) כתב להחמיר עד - 2.5 ס"מ. והנה השקיות שבמשתלות נקובות בכדי לאפשר למי ההשקייה לצאת מן העציץ, אבל מדובר בנקב בקוטר של כמה מ"מ כך שהנקבים מצד עצמם לא מחשיבים את השקיות לעציץ נקוב.

האם שקיות פלסטיק נחשבות כעציץ נקוב

אמנם יש לדון שגם אם הנקבים שבשקיות ועציצי הפלסטיק אינם מספיקים בשביל להחשיב את השקיות לעציץ נקוב, עדיין יש לדון שיהיה דין השקיות ועציצי הפלסטיק כדין עציץ נקוב, משום שמצאנו בראשונים שנחלקו איזה כלי צריך נקב ואיזה כלי נחשב כמחובר גם בלי נקב. שדעת רש"י במנחות (פ"ד: ובגיטין ז:): שכלי חרס גם אינו נקוב דינו כנקוב והגדל בו נחשב למחובר. ולדעת תוס' (גיטין ז: ומנחות פ"ד:): והרמב"ן (גיטין כ"ב:): שהיות וכלי עץ יותר מתלחח [וסופג] מכלי עץ לכן הגדל בו נחשב למחובר גם בלי נקב ואילו כלי חרס אם אינו נקוב הרי הוא כתלוש.

ולפי זה יש לדון על שקיות הפלסטיק בהם נזרעים השתילים האם נחשב שהפלסטיק מתלחח ואף אם אינו נקוב דינו כעציץ נקוב, ואז אם מועבר בהם השתיל בגושו לפי התנאים שלעיל, הואיל והוא בעציץ נקוב הרי הוא חייב בערלה ומצטרף הזמן שגדל בעציץ לזמן שאחר שניטע באדמה, או שמא הפלסטיק דינו כעציץ שאינו נקוב וצריך להחמיר מספק שאינו נחשב נטוע כלל ורק כשהועבר לנטיעה באדמה מתחילים למנות לו שנות ערלה.

ולמעשה הורו פוסקי זמננו⁶ שאין אנו בקיאים בשיעורי חז"ל למה לדמות את כלי הפלסטיק, האם לעץ או לחרס, ולכן דנים את הפלסטיק לחומרא, היינו שלחומרא דינו כעציץ נקוב ואסור לתלוש מן הגדל בו בשבת. ולאידך גיסא לחומרא הרי הוא כעציץ שאינו נקוב ולכן אילן שגדל בו והעבירוהו עם הגוש לארץ מונים לו שנות ערלה מתחילה.

אמנם, יש לציין, שהאגלי טל⁷ והדברי יחזקאל⁸ ועוד כתבו בדעת הירושלמי והרמב"ם (האגלי טל בדעת הירושלמי והדברי יחזקאל בדעת הרמב"ם), שאילן הנטוע בעציץ שאינו נקוב נוהג בו ערלה כמו באילן הנטוע באדמה דאף שהעציץ אינו נקוב ומובדל ומפרד מן האדמה, מכל מקום היות ושרשי האילן הנטוע בו עתידים להתרבות ולגדול ולהפקיע ולשבור את העציץ, לגבי ערלה נחשב כבר עכשיו האילן כנטוע בארץ וחייב בערלה מן התורה. ואין דינו כנטוע בעציץ שאינו נקוב אלא כבעציץ נקוב.

ונאמרו בזה סברות שונות לחלק בין ערלה לתרומות ומעשרות, באגלי טל פירש מצד שבתרומות ומעשרות, כתיב בדברים (ט"ו) "עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה". ואילו בערלה כתיב (ויקרא י"ט) "כי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל".

6 עיין מנחת יצחק ח"ח סימן צ"ב. ובמשפטי ארץ ערלה פ"ג הערה 19

7 מלאכת קוצר ס"ק ו ציון כ"ב

8 סימן ב' סק"א

וב'ארץ' נכלל גם הגדל באוויר הארץ וכל שעומד להינקב הוא כגדל באוויר הארץ' ולא בכלי מובדל. ואילו תרומות ומעשרות שכתוב בהם 'שדה', 'שדה' אינו כולל אוויר השדה, אלא במקום שהשדה מגדל בו שהוא קרקע השדה. ולכן מהתורה אין חיוב תרומות ומעשרות עד שיהיה מחובר ממש לשדה.

ובדברי יחזקאל הוסיף על סברה זו שהואיל ובערלה אין דין שדה אלא רק צריך שתהיה נטיעה בארץ, ממילא בנטיעה בעציץ כשהשורשים עצמם יפקעו את העציץ ולבסוף ישתרשו בקרקע, נחשבת מלכתחילה 'מעשה נטיעה' בארץ שהרי סופו של מעשה נטיעה זה להיות השורשים בארץ ככל נטיעה, מה שאין כן בתרומות ומעשרות שכתוב בהם 'שדה', כל עוד העציץ אינו מחובר לאדמה לא נחשב העציץ כשדה.

ובמנחת שלמה (קמא סי' ע') ביאר בדרך אחרת קצת, על פי פסק הרמב"ם (פ"ט ממעשר שני ורבעי ה"ח) באחד בתשרי ראש השנה לערלה ולרבעי ומאימתי מונים להם משעת נטיעה. ע"כ. וביאר הגר"א (יו"ד רצ"ד סקי"ג) שלדעת הרמב"ם במקרה שמונים לנטיעת ערלה מיום ליום, (ישנם חישובים שונים כיצד מונים שנות ערלה, ואחד מהם הוא מיום ליום - מהיום בשנה שניטע האילן, עד לאותו היום בשנה לאחר שלוש שנים. ובמקרה וכך הדין שמונים את שנות הערלה מיום ליום -) אינו צריך להמתין ולמנות לנטיעה משעת הקליטה - שנשתרש ונקלט הזרע בארץ, אלא כבר משעת נטיעת הזרע בארץ יכול למנות מעת לעת שלוש שנים. ואף שעד שנקלט הזרע בארץ לא נחשב עדיין הזרע כמחובר והוא כמי שמונח בכד, אף על פי כן לגבי ערלה הואיל והוא כבר במצב שעומד להשתרש בארץ נחשב כנטוע ומונה לו מיד. ואם כן הוא הדין בנטיעה בעציץ שאינו נקוב, הואיל והעציץ עומד לפקוע על ידי הנטיעה ולהשתרש בארץ נחשב שכבר הוא נטוע בה לענין שמונים לו שנות ערלה מעת הנטיעה בעציץ, כמו נטע בקרקע ועדיין לא השתרש בה.

ולפי זה, על פי שיטת הירושלמי והרמב"ם, הגם שלגבי לגבי תרומות ומעשרות נחשב שתיל הגדל בשקיות פלסטיק, שאינן נקובות כנדרש, כתלוש מן התורה, מפני שהפלסטיק אינו כעץ, מכל מקום לגבי ערלה ישנה סברה מיוחדת שנחשב כמחובר מפני ששקיות הפלסטיק אינם עומדות כנגד השורשים. (ולכן בעלי המשתלות דואגים שלא יגדלו השורשים יותר מדי ולא ינקבו את העציצים, על ידי כך שכל הזמן גוזמים את ענפי העציצים מה שמביא לכך שהשורשים לא יעמיקו יותר) ונתבאר שדעת האגלי טל, הדברי יחזקאל והמנחת שלמה, שלגבי ערלה לא צריך שיהיה העציץ נקוב בפועל, אלא מספיק מה שעומד לפקוע מן השורשים.

עוד כתב הגרש"ז במכתב להרב שאול ישראלי (נתפרסם בקובץ ברקאי-ג'), יתירה מכך, הן הרמב"ם לא הזכיר כל חילוק בין סוגי העציצים, אלא סתם וכתב: עציץ שאינו נקוב

חייב בערלה. אע"פ שאינו כארץ לזרעים, הרי הוא כארץ לאילנות. עכ"ל. וסתימה זו יכולה להתפרש דאפילו עציץ של ברזל חייבת בערלה וא"כ יתכן לומר דכל עציץ וכל סוג כלי חייב בערלה. ומנלן לומר, שהעציץ פטור מן הערלה. אמנם בזה החזו"א פשיטא ליה לא כן, וסובר דזוודאי אף הרמב"ם לא כתב כן אלא בעציץ של חרס. דסתם עציץ הוא של חרס.

העולה מן הדברים:

בשביל שיהיה העציץ נחשב לנקוב הכריעו פוסקי זמננו שצריך שיהיה נקב לכל הפחות בקוטר של 2 ס"מ ויש שהחמירו אפילו שצריך שיהיה בקוטר של 2.8 ס"מ ובשקיות בהם מגדלים את השתילים היה קושי לעשות נקב גדול כזה, לכן נחשב השתיל כגדל בעציץ שאינו נקוב ואי אפשר לחשב את הזמן שגדל השתיל בשקית הפלסטיק. אבל יש לדון האם הפלסטיק עצמו כשאינו נקוב נחשב כעציץ נקוב וכמו עציץ עץ או עציץ חרס שכל אחד מהם לחלק מן השיטות נחשב כנקוב היות והוא מתלחלח. אבל אין בזה הכרעה ברורה והורו פוסקי זמננו להחמיר בפלסטיק כעציץ שאינו נקוב.

עוד מקום היה להקל על ע"פ השיטות שלגבי ערלה אף אם לגבי תרומות ומעשרות נחשב הפלסטיק לעציץ שאינו נקוב, מכל מקום לגבי ערלה הואיל ועומד העציץ לפקוע על ידי האילן נחשב כמחובר וחייב בערלה מן התורה. וכן צידד הגרש"ז אורבך שלדעת הרמב"ם אפילו שתיל בעציץ של מתכת נחשב למחובר.

אמנם היות ואין אלו דברים מוכרעים להלכה הורו פוסקי זמננו לדאוג שיהיו השקיות בהם נמצאים השתילים נקובות בקוטר של למעלה מ - 2.8 ס"מ, כך שיהיו כעציץ נקוב וכך לכל הדעות יעלו שנות הגידול של השתיל בעציץ ויצטרפו לשנות ערלה של השתיל אחר שיועבר לאדמת המטע.

העברה לעציץ שאינו נקוב לזמן האם מצריכה למנות מחדש

אמנם גם אם מגדלים את הנטיעה במשתלה בעציץ נקוב ומקפידים שלא תהיה כל חציצה בין הנקב לאדמה, וכל זמן שהעציץ מונח במקומו במשתלה לכל הדעות העץ הוא בעציץ נקוב כהלכתו ודינו כנטוע באדמה, בכל זאת יש מקום לדון אם אפשר לצרף את הזמן שהשתיל היה במשתלה למניית שנות הערלה במטע, וכגון שתיל שגדל במשתלה שנתיים האם אחר שנה במטע עברו על העץ שלש שנות הערלה, ומקום הספק הוא משום שהעברת השתילים בעציצים או בשקיות הפלסטיק למטע, נעשית בדרך כלל על גבי משאיות ובשעה שהשתילים במשאית נקב השקית 'נסתם' על ידי קרקע המשאית שהיא איננה אדמה. והעציץ הנקוב הפך להיות עציץ שאינו נקוב. ואם כן אם לדוגמה השתיל

גדל שנתיים בעציץ נקוב, ובעת העברת העציץ מהמשתלה למטע היה בעציץ שאינו נקוב ושוב במטע ניטע באדמה, האם אותו זמן שהשתיל 'נעקר' מהנקוב ו'נשתל' באינו נקוב הוא כדין אילן שנעקר לגמרי ללא גושו מהאדמה וחזר ונשתל שחייבים למנות לו שנות ערלה מחדש. או לא.

ומחמת שאלה זו [שיתכן שהשתילים המועברים במשאית דינם כעציץ שאינו נקוב] היה מי שהציע להעביר את השתילים למטע במשאיות או בנגררות שתחתיתן היא רשת [אם בעל המטע מעונין בכך מבחינה מעשית הדבר ניתן לביצוע] אולם עדיין תישאר שאלה האם מה שהמשאית עוברת מעל לכביש שהוא קרקע שאינה ראויה לזריעה, [ומבואר בגמרא בגיטין (כ"ב ע"א) שסלע 'צונמא' מפסיקה יניקה] אם שוב הוי כעציץ שאינו נקוב דמה לי שהעציץ מצד עצמו סתום לבין עם הקרקע שתחתיו 'סתומה'.

וא"כ יש מקום לדון שמא על אף שהעציץ היה עציץ נקוב ודין השתיל שבו כגדל בקרקע שחייב בערלה מהתורה, ועל אף שהוא מועבר בגושו, אף על פי כן, הואיל ויש זמן שבו בטל מן הנטיעה שם 'נטיעה' ומהתורה איננה חייבת בערלה בזמן שהיא בעציץ שאינו נקוב, היינו במשאית ומעל לכביש, לכאורה יש מקום לומר ששוב חייבים למנות שנות ערלה מחדש מעת הנטיעה במטע.

והנה החזון איש (ערלה סימן ב' סקי"ג) כתב שאילן שגדל בעציץ שאינו נקוב ונטעו אותו עם גושו באדמה יש להחמיר למנות לו שנות ערלה מחדש ואין לצרף את הזמן שהיה בעציץ שאינו נקוב לשנות הערלה, כל זה באילן שגדל בעציץ שאינו נקוב. אבל אילן שגדל באדמה [או בעציץ נקוב] ונעקר ממקומו והניחו בעציץ שאינו נקוב קודם שחזרו ונטעו אותו באדמה "לא אמרינן כיון שנתנו בעציץ שאינו נקוב בטל חיותו ובטלה נטיעתו ראשונה וכשחזר ונטעו הוה לה נטיעה חדשה [אלא אף שהיה זמן בעציץ שאינו נקוב לא צריך למנות לו שנות ערלה מחדש]" עד כאן דברי החזון איש. ולפי זה אף אם הזמן שהיה השתיל במשאית מחשיבו כעציץ שאינו נקוב, מכל מקום האיל וגדל בעציץ נקוב ואחר כך ניטע באדמה, מונים לו שנות ערלה מעת נטיעתו במשתלה ולא מתחשבים בזמן שבינתיים שהיה במשאית וכעציץ שאינו נקוב.

אמנם החזון איש הביא ראיה לדין הזה שלא אומרים שבטלה נטיעתו הראשונה בעת שהיה בעציץ שאינו נקוב ושוב דחה, ולא ברור בדברי החזון איש אם משום שדחה את הראיה חזר בו לומר שאין צריך למנות מחדש או שמא אף שדחה את הראיה אך מהדין עצמו לא חזר בו. ובהלכות ערלה לא הזכיר דין זה כלל.

ובהלכות ערלה החזו"א לא הביא כלל את הלכה בעניין זה ואף לא ספק. והגר"ח גריינמן (כפי שכתב הר"ש ויזר בשמו, נתפרסם ב'הליכות שדה' גיליון 16) הבין שאף שחזר בו החזו"א מראייתו מכל מקום לדינא נשאר החזו"א בדעתו שהפסקה לעציץ שאינו נקוב איננה הפסקה ומונים לו משעת הנטיעה בעציץ. וכך נטה גם הגר"נ קרליץ⁹. אמנם בדרך אמונה (הלכות מעשר שני ונטע רבעי פ"י סקס"ה) כתב שהואיל ודחה החזו"א את ראייתו חזר להיות הנדון בספק אם הפסקה מועטת מועילה ואין לנו להקל בזה.

והגרש"ז אורבך כתב כמה ראיות לומר שהפסקה לזמן לא תיחשב הפסקה למניין שנות ערלה, (מנחת שלמה ע') ובמכתב שכתב למייסד בית המדרש הגר"ק כהנא (הודפס ב'מפרי הארץ' ח"ג עמ' מ"ז) כתב וזה לשונו: נלענ"ד דכל שהוא בגושיו בשיעור שיכול לחיות אין דינו כנטיעה חדשה... דמעולם לא שמענו שהמגביה עציץ נקוב למעלה מ" טפחים (להסוברים שלמעלה מעשרה חשיב ודאי תלוש) .. שיתחייב למנות שנות ערלה ורבעי. ע"כ.

העולה מן הדברים: גם אם הזמן שהשתיל גדל בעציץ שאינו נקוב לא עולה למניין שנות ערלה, עדיין צידד החזו"א וכך היה פשיטא להגרש"ז שהזמן שהיה העציץ נקוב עולה לשנות ערלה, גם אם באמצע היתה הפסקת יניקה כל שהתקיימו התנאים של העברת אילן בגושו. וכן הורו למעשה בדעת החזו"א הגר"ח גריינמן והגר"נ קרליץ אמנם הגר"ח קנייבסקי כתב בדרך אמונה שהוא ספק לדעת החזון איש, אבל הנחה למעשה לרבני בית המדרש המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה, לנהוג על פי הוראת הגרי"ש אלישיב, אשר הורה להקל בזה מעיקר הדין¹⁰ ¹¹, אך הוסיף שעל כשרויות המהדרין להחמיר ולא להשתמש בתוצרת זו.

9 וכפי שהעיד ראש בית המדרש הגר"י אפרתי ב'מן השורש' (מהדורה מיוחדת תמוז תשס"ח) ש.ס. 10.

11 מחמת השאלה שבמשאית העציצים בהם מועברים השתילים דינם כעציץ שאינו נקוב היה מי שהציע להעביר את השתילים למטע במשאיות או בנגרות שתחתיתן היא רשת [אם בעל המטע מעונין בכך מבחינה מעשית הדבר ניתן לביצוע] אמנם עדיין תישאר שאלה האם מה שהמשאית עוברת מעל לכביש שהוא קרקע שאינה ראויה לזריעה, ומבואר בגמרא בגיטין (כ"ב ע"א) שסלע 'צונמא' מפסיקה יניקה, וא"כ שוב הוי כעציץ שאינו נקוב דמה לי אם העציץ מצד עצמו סתום, לבין אם הקרקע שתחתיו 'סתומה'. וכמו שהובא לעיל. אמנם בחזו"א (ס"ב סק"א) כתב לחלק בין עציץ שאינו נקוב לבין עציץ נקוב הנמצא בבית על רצפה. כלומר שעציץ נקוב על רצפה לא נחשב לאינו נקוב בגלל שהרצפה היא 'סתומה'. מבואר שלדעת חזו"א יש חילוק בין אם העציץ מצד עצמו אינו נקוב לבין אם נמצא מעל קרקע שגם אם היא אינה אדמה, מכל מקום אינה מחשיבה את העציץ לאינו נקוב.

ובחידושים וביאורים (דמאי סימן ט' סק"ח) דן בביאור דברי החזו"א שהחמיר בעציץ נקוב בבית שנחשב כנ"קוב אף שהוא על רצפה ודן אם דבריו הם מצד שהמרצפות בטלות לקרקע והם עצמן כאדמה וממילא העציץ המונח עליהם הוא עציץ נקוב על אדמה שדינו כמחובר, על אף שהקרקע הזו 'סתומה'. ואם כן אין חילוק בין סוגי הריצוף, בין אבן ובין מתכת מכל סוג, כל שהוא מחובר בקרקע בטל אליה. ועציץ נקוב שעליה דינו כנ"קוב.

ולהלן ציטוט מסיכום דברי הגר"ש בשיבה שנערכה ע"י רבני בית המדרש בביתו בר"ח תמוז תשנ"ז:

"הובלת שתילים רגילה מהמשתלה לשדה אינה נחשבת להפסקה וחידוש של נטיעתם, ומשום כך, אם גדלו במשתלה בגדר עציץ נקוב באופן הראוי, תיכלל תקופת המשתלה

קוב, או שדברי החזו"א הם רק במרצפות כאלו שמעורב בהן חול וסובר החזו"א שחלחולי מחלחלא ויש הנאה לשתיל מהקרקע, אף שאינה יניקה גמורה כמו מאדמה. ואם כן בסוג של ריצוף שאינו מעורב עם חול ואי אפשר לחלחל בו כלל ואין ממנו הנאה ותועלת לשתיל, ייחשב לעציץ שאינו נקוב. ונטה החידושים וביאורים לומר שדברי החזון איש הם רק במרצפות שמעורב בהם חול וממילא היותו על הקרקע מועיל לשתיל, אבל כשאין בהם חול המועיל לשתיל, גם לדעת החזון איש נחשב כעציץ שאינו נקוב.

ולפי זה יש לדון מה הדין בעציץ מעל לכביש, אם הוא כעציץ על מרצפות שמעורב בהם חול שנחשב לעציץ נקוב ויש רצף של נטיעה אחת לשתיל על אף שהוא מועבר מעל כביש, או שכביש נחשב כקרקע 'סתומה' ואינו מועיל כלל לעציץ וממילא עציץ שעליה נחשב כעציץ שאינו נקוב.

ובמנחת שלמה (סימן מ"א סק"ב) כתב: אפשר דכיון שהרצפה קבועה ומחוברת יפה עם הקרקע רואין את הרצפה כזונמא שעל גבי קרקע ואם הניח עפר ע"ג זונמא זורע בתוך העפר הרי פשוט דחשיב ממש כזורע בארץ מפני שהעפר עצמו חשיב כקרקע וכו'. ע"כ. ואח"כ הסתפק שם הגרש"ז אורבך אם דין זה שעציץ מעל רצפה הואיל והיא בטלה לארץ דינו כעציץ נקוב, הוא גם בעציץ נקוב העומד מעל לרצפת העלייה (קומה מ"גבהת) שאין בה אדמה, או שרק ברצפה המונחת על אדמה נחשב לעציץ נקוב. היינו שלדעת המנחת שלמה, עצם מה שהעציץ מונח על הקרקע, אף שהיא 'סתומה' מגדיר את העציץ לנקוב, הואיל והאדמה שבעציץ בהיתה בעציץ נקוב שאינו מובדל מהקרקע, נחשבת לקרקע עולם והגדל בה כגדל בקרקע.

עוד יש להסתפק משום שדברי החזו"א והמנחת שלמה, שעציץ נקוב מעל לרצפת הבית דינו כנקוב נאמר במקומם לחומרא, לעניין שנחשב לקרקע, מן התורה, לגבי איסורי שביעית. אבל אין מקור בדבריו שגם להקל נאמר ששתיל בעציץ נקוב מעל לרצפה נחשב שלא נפסק ממנו שם נטיעה ומונים לו מתחילת נטיעתו בעציץ.

אמנם הגר"ש וואזנר במכתבו לראש בית המדרש הגר"ש אפרתי (שו"ת שבט הלו"ח ח"ה סי' קנ"ו וח"ו סי' קס"ז) כתב שעציץ נקוב על מרצפות הרגילות (המכונות 'בלאטות') דינו כעציץ נקוב ונחשב. וכתב כעין זאת גם על הנידון שלפנינו של העברת שתילים בעציצים נקובים מעל כביש להקל על פי דברי החזו"א אלו.

העולה מן הדברים: בחזון איש מבואר שסבר שעציץ נקוב מעל מרצפות בית נחשב עציץ נקוב. ויש לדון אם דבריו הם רק במרצפות שמעורב בהם חול. ובמנחת שלמה גם סבר שעציץ נקוב מעל מרצפות נחשב לנקוב. והגר"ש וואזנר הקל בזה למעשה שנחשב כנקוב ואינו מפסיק את מניין שנות הערלה.

וכל זה הוא רק בכביש או ריצוף המחובר בארץ ויש סברה לומר שבטל אליה, אבל אם בין העציץ הנקוב לקרקע יחצוץ דבר אחר שאינו מחובר לקרקע, נחשב העציץ לאינו נקוב לכולי עלמא.

ולמעשה, על אף שאלו היו מובילים את השתילים בעציץ נקוב וכגון במשאיות נקובות שקרקעיתן מכוסה עפר, היה ניתן להקל על פי דברי הגר"ש וואזנר. וכן גם אולי לדעת המנחת שלמה, פתרון זה לא הצליח, הואיל ומדובר בהשקעה גדולה מדי עבור גופי הכשרות לפקח על העברת השתילים כך שלא יעברו מעל דברים שאינם מחוברים לקרקע וממילא יחצוץ בין העציץ לקרקע ויחשיבו את העציץ לעציץ שאינו נקוב. ועל כן העברת השתילים בפועל היא במשאיות שאינם נקובות.

ורק בעצי אתרוגים, בהם משקיעים ומקפידים יותר, המשתלות סמוכות למטעים והשתילים מועברים בעציצים נקובים בלא שתהיה חציצה בינם ובין הקרקע.

כמנין הרצוף שנות הערלה – ולכן מותר למכון לפעול על מנת שצורת שתילה זו תתפשט
ברחבי הארץ והרבנות תוכל לאשר מניית שנות ערלה החל מהנטיעה במשתלה"

ברכת מזל טוב

לידידנו הנכבד

חבר בית המדרש

הרב שמעון אפרתי שליט"א

ולרעייתו שתחי'

ולראש בית המדרש

הגאון רבי יוסף יקותיאל אפרתי שליט"א

ולרבנית שתחי'

לרגל הולדת בנם - נכדם

יהי רצון שיזכו לגדלו לתורה ולחופה ולמעשים טובים
וימשיך את השושלת המפוארה להגדיל תורה ולהאדירה
ויזכו לראות רוב נחת מכל יוצאי חלציהם

ההנהלה וצוות העובדים

לומדי בית המדרש

מלאכת שמים נוספת בעניני ערלה

החל ממוצאי שביעית שנת תש"מ החל המכון לחקר החקלאות לפרסם בידיעון "הליכות שדה" טבלאות אודות "שעור פרי ערלה פוטנציאלי", פרי עבודתו של רבי משה ד"ר זקס הי"ו, הטבלאות היו מבוססות על מידע, רשמים, בצירוף בירורים שנעשו ע"י ד"ר זקס, ממקורות נוספים. ועד היום - מתפרסמות טבלאות אלו בקיץ ובחורף כאשר לעזרתו של ד"ר זקס עומדים הרה"ג ר"ש רייכנברג, והרה"ג ר"מ טבאל.

אקדמות מילין לחוברת זו - מוזכרת התועלת הרבה של מלאכה זו של ד"ר זקס לעזרת המבקשים להיזהר ולהתרחק מאיסור אכילת ערלה. לצערנו, לאחרונה פורסם בספר מסוים כי טבלאות אלו אין בהם תועלת.

ר' מ. זקס - השיב לכותב בנועם אמריו, וחשבנו שראוי להקדים את המכתב לפירסום שיעור ערלה פוטנציאלי לשנה זו.

מכותלי המכתב אנו למדים כי היו אף שביקשו להימנע מצורת שתילת בשקיות - בצורה שתאפשר למנות שנות ערלה מזמן שתילת השתיל במשתלה, ואין טעם להאריך בזה - אלא רק כדי לפרסם עושי מצוה פעולות אנשי המכון ובראשם ר' משה ד"ר זקס להצלת אחב"י מאיסור אכילת ערלה.

בס"ד יום ב' י"ז שבט תשע"ז

לכבוד הרב....

לצערי למרות שיחתנו והסברי לשאלותיך, סיכמת, וחזרת על כך בספרך החדש כי לוח תחזית פירות הערלה בשוק, שיוצא עם שמי ע"י המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה (למעשה שותפים בו רבנים לסיכום המידע שאני אוסף ועורך), איננו רלבנטי ואין לסמוך עליו. רציתי לחשוב כי כוונתך היא שאיננו כולל הוראות מעשיות אלא רק תחזית מראש של פוטנציאל הערלה האפשרי, כפי הכתוב בלוח. אבל הביטוי הקיצוני "איננו רלבנטי", וכן פירוט הסיבות שנתת לכך בספר החדש הביאו אותי להרגיש כי אתה מתעלם מהתפקיד החשוב שמילא וממלא הלוח ועריכתו במהלך הורדת צריכת [פירות] הערלה במדינת ישראל, וזאת בצד העזרה למהדרים לחשוש להידור של הרב אלישיב שלא להשתמש בהיתר חישוב שנת המשתלה כאשר השקיות עם השתילים נמצאים בהובלה לקראת הנטיעה במצב של ניתוק הלכתי מהקרקע. אני כבר מוגבל פיזית ומנותק מהעבודה המעשית ורק כהמשך לבקשות גדולים בעבר והשתכנעותי בתפקיד שממלא הלוח לגבי הרבנות, רשויות ומשגיחי כשרות, רבנים ורבים בציבור הרחב, אני, למרות הקושי, ממשיך לעסוק בו ומנסה להעביר את העריכה, הנראית לי חיונית ולא קלה, הלאה. קשה לי להבין מדוע תלמיד חכם המתמסר

למצוות הארץ כמוך מתנכר לעובדות אלה ומגדיר את הלוח כלא רלבנטי, לא אכנס לכל ההערות הרבות שהיו לי בעבר על עבודת מכונכם בהתייחסות מכונכם למכון שאני שייך לו, אבל אזכיר דוגמא אחת מהעבר, היו מומחי חקלאות שלכם שהתווכחו ואף נלחמו איתי בשטח למניעת נטיעה משקיות, כי התנגדו להכנסת הגידול בשקיות לכמה מיני עצים. סביר שאילו עמדתם הייתה מתקבלת, כל המהפך בנושא הערלה לא היה מתרחש.

אתייחס בקצרה לכמה מהסיבות שנתת לכך שאין לסמוך על נתוני הלוח להלכה, לרובם אין מקום לדעת, כי אין הלוח מיועד לומר לאנשים הכל, זה בלתי אפשרי. אך הלוח בהחלט מיועד לכך שיידעו באיזה מין או זן יש הרבה ערלה, שחלקה גם מגיע לשיווק ואפילו לשיווק המאורגן. גם אתה הגדרת ש - 30% מהשיווק אינו מאורגן ומפוקח די. אני אוסיף על כך שכפי המופיע בלוח, יש מינים וזנים בהם יש הרבה ערלה המגיעה לשווקים, ונוכחות הפיקוח מוזכרת גם בלוח במקומות המתאימים. ההשגחה אינה מונעת שיווק ערלה למעשה בחלק מיבולי הגידולים (כמו פאפאיא, אוכמניות, קרמבולה, זיתים ושמון, שקדים ועוד), ובשיווק פרטני אולי ברוב או כמעט בכל הגידולים.

והערה קטנה נוספת לתהליך הורדת יבולי הערלה בשוק בעשרות השנים האחרונות. כל הכבוד לעובדי הרבנות שאני נעזר מאוד בנתניהם. בזמנו היה אמור גם כל המנגנון שלנו לפיקוח משתלות ונטיעות להיות במסגרת הרבנות, ופוליטיקה מנעה זאת. אך גם כיום, לאחר הכנסת הנטיעה משקיות כחלק מהגידולים, לא ניתן לערוך את הלוח הכללי ללא נתוני הפיקוח על המשתלות והנטיעות של "המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה" (נתונים המהווים גם בסיס לחלק גדול מנתוני הרבנות), וללא השלמת היקף הנטיעות ממידע של מדריכים ומועצת הפירות ומידע אישי. קיימים מינים רבים של פירות שרק חלק קטן מנטיעתם מגיע לרבנות ואף לפיקוח. אם נוסיף לכך את הצורך בהערכת היבולים הכלליים ויבולי הערלה הפוטנציאליים (תוך התחשבות מסויימת במגדלים ללא ערלה) הרי ברור הצורך החיוני בלוח מפורט, וזה בניגוד למשתמע ממה שכתבת שאיננו רלבנטי. שהרי הוא הנותן אפשרות לכל לזהות היכן עשויות להיות בעיות.

בברכה משה זקס

לוח ערלה לפירות קיץ - תשע"ז

ד"ר משה זקס

הערכת אחוזי (%) ערלה אביב-קיץ תשע"ז: כיוון שכמעט לא הייתה נטיעה בשנת השמיטה תשע"ה, הרי שההערכה היא לגבי הנטיעה שהייתה באלול ע"ד ובסתיו ע"ו (הנשתל באלול ע"ד, שנת תשע"ז נחשבת לשנה שלישית. מה שנשתל בסתיו ע"ו, יכול כבר לתת יבול מסחרי בקיץ). ונמסרת כאן הערכה רק לגבי הזנים בהם ייתכן פירות ערלה קרוב או מעל חצי אחוז, ולגבי אפרסק ונקטרינה עבור הציבור שאינו מתחשב בשנת המשתלה שבפיקוח, ולגבי גפן לכל הציבור (אמנם לחלק קטן מנטיעות הגפן ניתן לחשב את שנת המשתלה מעיקר הדין). בשאר המינים והזנים נראה שאין כלל ערלה או שיש פחות מחצי אחוז.

מיין וזן	תכונות ותיאור	זמן קטיף	נטיעת תשע"ה (דונם)	השטח הכללי (דונם)	אחוז ערלה
אוכמניות ¹	סגול, מעוגל ומעט שטוח, קטן, חלק. הרבה יבול מסעיפים	אוגוסט עד אוקטובר		100	!30

אפרסק ס"ה				77000	
ווייט ספרינג (1270) ודומיו	ציפה לבנה, דומה לאלמוג	סוף אפריל עד מאי	35	2300	0.9
עודד (10 ג"י 87)	ציפה לבנה, דומה לסוולינג	יוני	80	24000	0.3
סמרסנאו	כמו בבקוק אך גדול	יולי	123	13250	0.93
ספטמבר וסקרלט סנאו	ציפה לבנה, גדול	ספטמבר	16500	83	0.45
נקטרינה (אפרשזיף)				54000	

מין וזן	תכונות ותיאור	זמן קטיף	נטיעת תשע"ה (דונם)	השטח הכללי (דונם)	אחוז ערלה
ארטיגלואו, קווין ג'יאנט, סויטי	ציפה לבנה, בינוני	יולי	67	8300	0.8
פנטזיה	ציפה צהובה, גדול	סוף יולי עד אוגוסט	32	6000	0.53
זנים חדשים אפילים	ציפה לבנה, גדול	אוגוסט, ספטמבר	300	18000	1.7
ענבים ללא חרצנים ס"ה			82500		1.4
רוקי (253) וביג פרל	ירוק, כמעט עגול	יולי אוגוסט	129	1650	3.9
פאפיה, רוב ערלה!	עגול מאודך ירוק		15		!80
שעונית (פסיפלורה)	יתכן רוב ערלה	פברואר עד יולי	230	2000	אחוז גבוה
קרמבולה	צהוב ירוק, דמוי פלפל וצלעות מחודדות	ספטמבר עד אפריל	10	200	15
צבר	קיים חשש להשתרשות צמחי בת, יש בפיקוח				0.7

לתועלת הציבור

בית המדרש מפרסם מידע חודשי על אחוזי הערלה המצויים בשוק.
במשרדי "בית המדרש" בטלפון 02-6488888 שלוחה 3.

המידע מבוסס על לוחות אחוזי הערלה הכלליים המתפרסמים
ב"הליכות שדה" בעריכת ד"ר משה זקס.

* * *

ערך פרוטה בחודש אדר ע"ז - כ 8 אג"ח
(בטלפון הנ"ל שלוחה 33 מתפרסם ערך הפרוטה).

בחתימת החוברת נחזור מעין הפתיחה
בברכת מזל טוב למכובדנו וידידנו מומיחי
היסודות המקצועיים לכל ההלכות התלויות
בארץ ובמיוחד להלכות שביעית וערלה,
תודה על כל מעשיך ופעולותיך למען הכלל
ולמעננו.

יהי רצון שיקויים כך הפסוק עוד ינובון בשיבה
דשנים ורעננים יהיו לאורך ימים ושנים
טובות. נמשיך ליהנות ממעשיך ועצותיך
ותמשיך להדריך ולהוביל את ההולכים בדרך
ה' לחיזוק וקיום שמירת מצוות בכלל ומצוות
הארץ בפרט.

אחד מבני החבורה שמת

המומים ומזועזעים על סילוקו במיטב שנותיו
של ידידנו אחד ומיוחד מבני החבורה
איש יקר רוח מבני העליה

הרה"ג רבי **אבנר זומר** זצ"ל

בן הר"ר **מנחם** שיבלחט"א

חתן מכובדנו הגאון רבי **שמעון וייזר** שיבלחט"א

הרה"ג אבנר זצ"ל שקד בהתמדה מופלאה
בבית מדרשנו טו"ב שנים והפליא כל רואיו בשקידתו
לא מש מאהלה של תורה גם בימיו האחרונים
מתוך סבל ויסורים קשים שקבלם בדומיה

הרופא לשבורי לב ינחם את משפחתו הגדולה
בתוך שאר אבלי ציון וירושלים

יחבוש כאבם וכאבנו וירפא שברונם ושברוננו במהרה בימינו

לומדי בית המדרש
ההנהלה